

ÇUVAŞÇA +IA(t)sA ÜZERİNE*

Sinan GÜZEL**

Özet: Türkçede zarf kategorisi çeşitli yollarla sağlanabilmektedir. Birtakım eklerin kimi sözlerde kalıplaşarak zarf olarak kullanılan yeni sözler yapması da bu yollar arasındadır. Bu yazıda Çuvaşçada eklerle gerçekleşen zarflaşma olgusunun örnekleri üzerinden -IA+(t)+sA>+IA(t)sA şeklindeki zarf kalıplaşması ele alınacaktır. Söz konusu ek kalıplaşmasının yapısal ve işlevsel olarak değerlendirileceği bu yazı, anılan ek şekline yönelik birtakım tespit ve değerlendirmeleri de içermektedir.

Anahtar kelimeler: Çuvaşça, Ek kalıplaşması, Zarflaşma, Zarf.

On The Chuvash +IA(t)sA

Abstract: Formation of adverbials in Turkish can be achieved in a variety of ways. Some of the suffixes added to words make up new words in the form of adverbials. In this article, such stereotypical adverbial constructions realized by -IA+(t)+sA>+IA(t)sA will be analysed on the basis of examples from the Chuvash language considering their structural and functional properties.

Key words: Chuvash Language, stereotyping of affix, adverbialisation, adverb.

0. Kuzey-Batı Türk dili alanının Kıpçak tipinde olmayan biricik yazı dili Çuvaşça, gerek söz varlığı gerekse gramer şekilleri bakımından kendisine has özellikler taşımaktadır. Çuvaşçanın yazı diline ait bu özellikleri, barındırdığı leksikolojik ve morfolojik unsurlarla oldukça ilgi çekici ve karakteristik bir yapıya sahiptir. Söz konusu yazı diline ait zarflık bir yapı olarak bilinen +IA(t)sA ekinin de morfolojik bir birim olarak üzerinde ayrıca durulması gereken bir gramer şekli olduğunu düşünüyoruz.

Bu çalışmada, öncelikle Çuvaşçanın zarf kategorisini besleyen kalıplaşmış ek biçimleri hakkında bilgi verilecek, sonrasında ise, bu anılan ekler arasında ayrı bir öneme sahip olduğunu düşündüğümüz +IA(t)sA şeklinin yapısı, işlev ve

* Bu yazı, 27-28 Şubat tarihleri arasında Çuvaşistan'ın başkenti Çeboksarı'da düzenlenen Chuvash Language and Modern Problems of Altaic Linguistics (Чувашский Язык и Современные Проблемы алтаистики, 27-28 февраля 2009 года) adlı uluslararası toplantıda sunulan bildiri metninin genişletilmiş ve düzenlenmiş şeklidir.

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi.

kullanımları üzerinde durulacaktır. Ayrıca, ekin birlikte kullanıldığı örnekler tespit edilerek söz konusu yapı üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

I. Çuvaşçada zarf kategorisi diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi hal sisteminden çıkan biçimler, tekrarlar, sıfat biçimleri, toplu sayılar, zarf-fiiller, leksik ve morfolojik bakımdan soyutlanmış sözler ile sağlanabilmektedir (Serebrennikov-Gadjieva 2002: 315). Bizi ilgilendiren eklerle gerçekleşen zarflaşma olgusu ise Çuvaşçada *-ln*, *-la* ve *-çen* gibi zarf yapma ekleri ve birtakım sözlerde kalıplaşarak zarflar yaratan morfemler ile sağlanmaktadır.

Çuvaşçada Kalıplaşan Ekler

Diğer Türk yazı dillerinde olduğu gibi Çuvaşçada da birtakım ekler, kimi sözlerde kalıplaşarak yeni zarflar yapmaktadır. Çuvaşçada söz konusu eklerin kalıplaştığı kelimeler, dildeki kullanım alanlarına göre şöyle sınıflandırılabilir:

a) Bulunma Hali (Vırın padej formi): Bulunma hali eki *-ta* ve yön bildiren *-alla* eklerinin kalıplaştığı örnekler: *işta* “nerede”, *nişta* “hiçbir yerde, hiçbir yere”, *taşta* “herhangi bir yerde”, *kunta* “buraya, şuraya, burada, şurada”, *iştalla* “nereye, bir yere”, *niştalla* “hiçbir tarafa”, *taştalla* “bir yere”, *kuntalla* “buraya doğru, şuraya doğru” vb. (Sergeyev vd. 1988: 301; Pavlov 1965: 306)

b) Çıkma Hali (Tuhu padej formi): Çıkma hali eki *-tan* ve *-ran* ile kalıplaşmış sözler: *iştan* “nereden” *niştan* “hiçbir yerden”, *şakıntan* “buradan, bundan”, *insirtran* “beklenmedik şekilde, aniden, tesadüfen”, *şavıntan* “oradan, o yerden” vb. (Sergeyev vd. 1988: 301-302; Pavlov 1965: 306)

c) Vasıta Hali (Pırllelıh padej formi): Üçüncü şahıs iyelik eki *-i* ve vasıta eki *-pA*’nın kalıplaştığı örnekler: *kunıpe* “gün boyu”, *şırıpe* “gece boyunca”, *uyıhıpe* “ay boyunca”, *hılıpe* “kış boyu”, *yalıpe* “tüm köyde”, *tınçıpe* “tüm dünyada” vb. (Sergeyev vd. 1988: 302; Pavlov 1965: 306)

ç) Fiillerle Oluşan Zarflar (Glakol formınçen pulnı nareçisem): *-sA* zarf-fiil ekinin kalıplaşması ile ortaya çıkan örnekler: *irlese* “sabah erken, sabahleyin” *kiretlese* “açıkça, utanmadan, çekinmeden”, *kütületse* “sürü sürü”, *malanlasa* “öncelikle, ilkin” vb. (Sergeyev vd. 1988: 302; Pavlov 1965: 306)

d) Söz Öbeklerinin Kalıplaşmasıyla Ortaya Çıkan Zarflar: *kırkunne* (<kır kunı+ne) “sonbahar, güz”, *şırkunne* (<şır kunı+ne) “ilkbahar”, *kışır* (<ku şır) “bu gece” vb. (Sergeyev vd. 1988: 302; Pavlov 1965: 306)

II. Görüldüğü üzere Çuvaş yazı dilinde ek kalıplaşmaları ile gerçekleşen çok sayıda zarflaşma örneği yer almaktadır. Söz konusu şekiller arasında yer alan +lAsA ve +lAtsA biçimleri de Çuvaşçada zarf yapan tipik birer zarf eki olarak dikkat çekmektedirler. Çuvaşçanın morfem kadrosunda özel bir yere sahip olan bu +lAsA şeklini almış sözlerde *-la* ve *-sA* şeklinde, işlevlerini canlı şekilde sürdüren iki ayrı ek söz konusu değildir. Burada artık *-la* isimden fiil yapma eki ve *-sA* zarf-fiil

ÇUVAŞÇA +IA(t)sA ÜZERİNE

ekleri, tek başlarına, kendi işlevleri ile yer almazlar. Bu durumda -IA ve -sA eklerinin kalıplaşmasıyla tek bir *zarf ekinin* ortaya çıkması söz konusudur: -IA + sA > +IA(t)sA. Türk lehçelerinde görülen +IAp¹ zarf yapma eki ile paralel bir yapıya sahip olduğu görülen bu +IAsA zarf ekini, *sözlerin bağımsız bir kelime olarak ayakta durmasının tespitinin cümlede buldukları yer ile sağlanabileceği* (Grønbech 2000: 37. §) bilgisinden hareketle Çuvaş yazı dilinde belirleyebiliyoruz. +IAsA ekinin yanı sıra -t faktitif ekli +IAtsA biçiminin de bu -sA zarf-fiil ekli kalıplaşmanın içinde değerlendirildiğini görmekteyiz (bk. Pavlov 1965: 306; Yegerov 1957: 288).

Söz konusu zarf eklerindeki donuklaşmanın -IA + (t) + sA > +IA(t)sA şeklinde bir gelişme ile gerçekleştiğini belirtmiştik. Bu durumda anılan +IAtsA ve +IAsA şeklindeki yapılarla ortaya çıkan zarflaşma örneklerinde artık Çuv. -sA zarf-fiil ekinin tarz bildirici işlevinin varlığından söz edilemez. Burada artık kalıplaşmış *donuk* zarflar söz konusudur.

Vermiş olduğumuz bu bilgilere ek olarak, +IA(t)sA şekli hakkında yapılmış değerlendirmelerin de konu üzerinde varılacak sonuçlara katkı sağlayacağını düşünüyoruz:

İ. P. Pavlov +IAsA biçimini -sA şeklinin eklenmesi ile zarf-fiil formunda sözler yaratan bir ek olarak ele almış ve *malanlasa* “ilkın, öncelikle”, *harışlatsa* “hep birden, hep birlikte”, *yatarlasa* “özel olarak”, *şirilese* “yirmi kadar, yirmi civarı”, *şirlese* “yüz kadar, yüz civarı”, *pinlese* “bin kadar, bin civarı”, *küületse* “sürü sürü”, *irlese* “sabah erken, sabahleyin” örneklerini sıralamıştır (1965: 306). Aynı araştırmacı, bir başka çalışmasında Çuvaşçanın zarf-fiil kategorisini değerlendirmiş ve *malanlasa* “ilkın, öncelikle”, *yatarlasah* “özel olarak, mahsus”, *harışlatsa* “hep birden, hep birlikte”, *çiresletse* “bardak bardak, bardaktan boşanırcasına”, *şüpşelelse* “sandık sandık”, *küületse* “sürü sürü”, *şirilese* “yirmi kadar, yirmi civarı”, *şirlese* “yüz kadar, yüz civarı”, *pinlese* “bin kadar, bin civarı”, *irlese* “sabah erken, sabahleyin”, *kilelese* “demet demet; demetler halinde” sözlerini +IA(t)sA ekli zarflaşma olgusu içinde anmıştır (Pavlov 1956a: 270).

M. S. Sergejev’in kendi gramerinde +IAsA şeklini “zarflar” başlığı altında değerlendirdiğini görmekteyiz. Sergejev, *çeşitli eklerin birleşmesi ile ortaya çıkmış zarflar* alt başlığında yer verdiği +IAsA ekini *irlese* “sabah erken, sabahleyin”, *pinlese* “bin kadar, bin civarı” ve *çinlasa* “gerçekten de, sahiden” sözleri ile örneklemiştir (1960: 116).

¹ Söz konusu +IAp eki Türk lehçelerinde farklı fonetik şekilleri ile yer alan, -IA isimden fiil yapma eki ve -p zarf-fiil ekinin kalıplaşması ile oluşmuş bir zarf ekidir; özellikle Kıpçak tipindeki Türk yazı dillerinde geniş şekilde kullanılan bu ek, çeşitli zarflık halleri karşılayan sözler yaratmaktadır. (daha geniş bilgi için bk. TG 1998: 909. §; Dmitriev 1950: 125-126; Levitskaya 1976: 116; Güzel 2008)

Söz konusu şekli *-IA* fiil yapma ve *-sA* zarf-fiil eki ile açıklayan L. S. Levitskaya, ekin Tatarca, Başkurtça ve Özbekçe gibi Türk lehçelerindeki *+lAp* şekli ile paralel olduğunun bilgisini vermektedir: Çuv. diyal. *purlasa* ~ Tat. *parlap* “çift olarak”; Çuv. diyal. *çınlasa* ~ Tat. *çınlap* “gerçekten” vb. (1976: 116).

Bu konuda L. P. Sergejev ve V. İ. Kotleyev, *fiil formu ile ortaya çıkan zarflar* içinde değerlendirdikleri ekin bir zarf-fiil şekli olarak karşımıza çıkmasına rağmen bugünkü dilde buna zarf-fiil demenin mümkün olamayacağını belirtmektedirler (1988: 302).

V. G. Yegerov, kimi zarf şekillerinin, gerundiyumlarla düzenlenen yapay ve donuk fiil şekilleri olduğunu belirtir ve *irlese* “sabah erken, sabahleyin”, *malanlasa* “ilkın, öncelikle”, *çiresletse* “bardak bardak”, *vitretsetse* “kova kova, kovalarca”, *çınlasah* “gerçekten” örneklerini sıralar. Yegerov, ayrıca çağdaş Çuvaş yazı dilinde *irle-*, *malanla-*, *çireslet-*, *vitretet-*, *çınla-* fiillerinin yer almadığı bilgisini vermektedir (1956: 288).

M. P. Fedotov ise *-la/-le* yapım eki ve *-sa/-se* zarf-fiil ekleri ile açıkladığı *+lAsA* şeklinin sayılarla kullanılan ve nicelik zarfları yapan yeni sözler yarattığı bilgisini vermektedir: Çuv. *şırım-lese* ~ Tat. *yégérmé-lep* “yirmi civarı, yirmi kadar”; Çuv. *şir-lese* ~ Tat. *yöz-lep* ~ Türkm. *yüz-lep* “yüz civarı, yüz kadar”; Çuv. *pin-lese* ~ Tat. *mén-lep* ~ Türkm. *mün-lep* “bin kadar, bin civarı” (1996a: 291).

N. P. Petrov konuya ilişkin çalışmasında, *+lAsA* biçiminin zarflık birimler arasında dikkat çeken bir yapıya sahip olduğunu belirtmiş ve söz konusu şeklin *-IA* isimden fiil yapım eki ile *-sA* zarf-fiil ekinin kalıplaşması ile ortaya çıktığının bilgisini vermiştir. Bilgin, Başkurdistan’daki Çuvaş bölgelerinde yaptığı incelemelerde, *parlasa* “çift olarak, çifter çifter”, *pinlese* “binlerce”, *vütrlasa* “otuz kadar”, *şirlese* “yüz kadar, yüz civarı” *puşlasa* “ilkın, itibaren”, *şullasa* “yıllarca” gibi *+lAsA* ekli örnekler tespit etmiştir. (Petrov 1969: 166-167)

Yukarıda anılan çalışmalarda verilen bilgileri kısaca değerlendirdiğimizde, genel olarak belirttiğimiz düşünceleri destekler nitelikte ifadelerin kullanıldığını görmekteyiz. Özellikle L. P. Sergejev ve V. İ. Kotleyev’in ortak çalışmalarındaki açıklamalarla V. G. Yegerov’un söz konusu yapı ile ilgili fikirleri, *-sA* ekinin atılması durumunda kalan kısmın bir fiil olarak devam edemeyeceği, *+lAsA* şeklinde yer alan *-sA* zarf-fiilinin artık burada canlı bir ek olarak düşünölemeyeceği yönündedir². Pavlov’un ekin zarf-fiil biçiminde sözler yarattığına dair verdiği

² Benzer olarak *Tatar Grammatikası*’nda da söz konusu ek ile ilgili olarak *+lAp ekli sözlerin dilde gerçek fiil şekilleri yoksa bunlar şüphesiz zarf oluşturur* bilgisi verilmektedir (TG 909. §). Ancak Tatarcaya dair verilen bu bilgi *başlap* “itibaren, sonra; ilkın, önce”; *kabatlap* “tekrar, yeniden” gibi örneklerde söz konusu edilemez; çünkü anılan zarfların *-IA* ekli fiil şekilleri Tatarcada kullanılmadıkları: *başla-* “başlamak,

ÇUVAŞÇA +IA(t)sA ÜZERİNE

örnekler ise söz konusu şeklin zarf-fiil işlevinde olmadığını, aksine doğrudan zarflar yaratan *donuk* bir ek olarak kullanıldığını göstermektedir: *yatarlasa tuni kimî şine lartimîr...* “özel olarak yapılmış sandalın üzerine oturduk...” (Pavlov 1965: 306).

III. Çuvaşçada +IAsA ve +IAtsA Ekli Şekiller

Çuvaşçada +IAsA ve +IAtsA ekli az sayıda zarf bulunmaktadır. Aşağıda verilen listede yer alan örnekler yapılan metin, sözlük ve gramer taramalarında karşımıza çıkan şekilleri içermektedir.

çinlasah (чӑнласах) “gerçekten de, sahiden, cidden, hakikaten” (*hal zarfi*)
Hilip, çinlasah ta çirlerî pulas, mişkin. “Hilip, gerçekten de hasta oldu herhalde, fakir.” (Aşmarin C. XV: 272).

çiresletse (чӑреслетсе) “bardak bardak, bardaktan boşanırcasına” (*ölçü, miktar zarfi*)
Çiresletse şumîr şivat. “Bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor.” (Aşmarin C. XV: 287).

grammlasa (граммласа) “gram gram” (*ölçü, miktar zarfi*) (Fedotov 1996a: 291).

harislatsa (харӑслатса) “hep birden, hep birlikte, birden, bir çırpıda” (*hal zarfi*)
Şak kas hırne tus turim, harislatsa yurî yurlaşşın. “Bu sokak kızımı dost yaptım, hep birlikte şarkı söylemek için.” (Aşmarin C. XVI: 60).

ırşalatsa (ырӑсалатса) “oluk oluk; pek çok” (*ölçü, miktar zarfi*)
Hamîr savnî tussem asa kilse ırşalatsa tuhat’ kuş-şulî. “Sevdiğimiz dostlarımız aklımıza gelince oluk oluk akar gözyaşı.” (Aşmarin C. III: 68).

irkkñlese (ирккӑнлесе) “serbest şekilde, sınırsız” *İrkkñlese lartimîr.* “Serbest şekilde oturduk.” (Aşmarin C. III: 137).

irlese (ирлесе) “sabah erken, sabahleyin” (*zaman zarfi*)
Şav kunne şimîr irlese şıma ruşlarî te, kintirlaççen şaplah şurî. “Bu gün yağmur sabah erkenden yağmaya başladı ve öğlene kadar öylece yağdı.” (Aşmarin C. III: 129).

kîtleletse (кӑлтелетсе) “demet demet; demetler halinde” (*ölçü, miktar zarfi*)
Hura vîrman hışne kantîr akrîm, kîtleletse şhrîm pusine. “Kara ormanın ardına kendir ektim, demetler halinde bağladım kenevirini.” (Aşmarin C. VII: 249).

kîretletse (кӑретлесе) “açıkça, aleni şekilde, utanmadan, çekinmeden” (*hal zarfi*)
Nimîşsem vîl şîre şapla ilseneh, vîl şîrte kurînakan frantsuz şinnisem nimîşsene pîrte yuratman, yalan kîretletseh hirîş pînî. “Almanlar o yeri bu şekilde alınca, o mahalde görünen Fransız halkı Almanları zerre kadar sevmemiş, sürekli aleni şekilde karşı çıkmışlar.” (Aşmarin C. VII: 282).

girişmek; yöneltmek”; *kabatla-* “yinelemek, tekrarlamak, tekrar etmek, ısrar etmek, tutturmak” (bk. TTAS)

- kǎületse** (кәтүлетсе) “sürü sürü” (*ölçü, miktar zarfi*) (Aşmarin C. VII: 316).
- maltanlasa** (малтанласа) “öncelikle, ilkin” (*zaman zarfi*) *Huşa mǎñşǎn şapla ırǎ kǐmǐllǐ pula puşlanine Anneta maltanlasa ınlanayman iken.* “Patronun niçin böyle iyi kalpli olmaya başladığını Anneta ilkin anlayamamış meğer.” (Mikulayı 1953); *Kǐşalhi prizǐv yepǐ irtni şınçen maltanlasa şakna kalama pulat’.* “Bu yılki müracaatların nasıl gerçekleştiği hakkında ilkin şunu söylemek mümkün” (Aşmarin C. VIII: 181).
- parlasa** (пурласа) *krş. purlasa.* (*ölçü, miktar zarfi*) *Saray tullı sar laşa, tavay küiler parlasa* “Ahır sarı at dolu, haydi çiftler çiftler koşumlarını vuralım” (Petrov 1969: 167).
- pǐtlasa** (пәтласа) “teneke teneke; put put” (*ölçü, miktar zarfi*) (Fedotov 1996a: 291).
- pinlese** (пинлесе) “bin kadar, bin civarı” (*sayı zarfi*) *krş. şǐrlese* (Aşmarin C. XIV: 215).
- purlasa** (пурласа) “çiftler çiftler” (*ölçü, miktar zarfi*) (Levitskaya 1976: 116).
- puşlasa** (пуşласа) “itibaren, sonra; ilkin, önce” (*zaman zarfi*) *Hurǎn raşçinçen puşlasa yala pǐr pǐçǐk şıv yuhsa kǐret.* “Kayın koruluğundan itibaren köye bir küçük su akıp giriyor” (Pavlov 1956b: 314)
- sakaslatca** (сакаслатса) “ısmarlama şekilde, sipariş halinde” (*hal zarfi*) (Pavlov 1965: 306).
- şǐrǎmlese** (çirәмлесе) “yirmi kadar, yirmi civarı” (*sayı zarfi*) (Aşmarin C. XII: 171).
- şǐrlese** (çөрлесе) “yüz kadar, yüz civarı” (*sayı zarfi*) *Şǐrlese pinlese mul tutma parisinççi* “Yüzlerce binlerce mal biriktirsen.” (Aşmarin C. XIII: 106).
- şullasa** (çулласа) “yıllarca, yıllar boyunca” (*zaman zarfi*) *Tǐvat-pilek şullasa ép te unta purǐntǐm.* “Dört-beş yıl boyunca ben de orada yaşadım.” (Levitskaya 1976: 116).
- şǐpşeletse** (çүпçелетсе) “sandık sandık” (*ölçü, miktar zarfi*) (Aşmarin, C. XII: 299).
- timǐrletse** (тимәрлетсе) “demir gibi” (*hal zarfi*) (Fedotov 1996a: 291).
- uyǐhlasa** (уйәхласа) “ayda bir, aylarca” (*zaman zarfi*) *Epǐ iş hakne uyǐhlasa ilep* “Ben işin bedelini ayda bir alıyorum.” (Aşmarin C. III: 188).
- vǐtrlasa** (вәтәрласа) “otuz kadar, otuz civarı” (*sayı zarfi*) *Vǐtrlasa purççǐ usem* “otuz kadar oldu onlar” (Petrov 1969: 167).
- vitretse** (витрелетсе) “kova kova, kovalarca; bardaktan boşanırcasına” (*ölçü, miktar zarfi*) *vitretse şumǐr yarat’.* “Bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor.” (Aşmarin C. V: 259).

ÇUVAŞÇA +*lA(t)sA* ÜZERİNE

yaylasa (йайласа) “ağır ağır” (*hal zarfı*) *Yaylasa şisan tarşa tutmaşşı, tet* “ağır ağır yedikleri için işçi tutmuyorlar, diyor” (Petrov 1969: 167).

vunnılasa (вуннıласа) “on kadar, on civarı” (*sayı zarfı*) (Levitskaya 1976: 116).

yatarlasa (ятарласа) “özel olarak, mahsus, ciddi, ısrarla, kararlılıkla” (*hal zarfı*) *Yatarlasa tutınsan iş pulat’, teşşı*. “Kararlılıkla tutunursan iş olur, derler” (Aşmarin C. IV: 245).

Görüldüğü üzere +*lAsA* ve +*lAtsA* şekilleri ile kalıplaşarak Çuvaş yazı dilinde kullanımda olan çok az örnek söz konusudur ve bunlar *sayı*, *hal*, *ölçü-miktar* ve *zaman* zarfı olarak kullanılan sözlere aittir. Elde ettiğimiz bu listede yer alan örneklerden biri ise, üzerinde durduğumuz kalıplaşmanın boyutunu daha da açık şekilde ortaya koymaktadır. *maltan-lasa>maltanlasa* şeklinde donuklaştığı anlaşılan sözün kök (*maltan*) kısmında başka bir ek kalıplaşmasının daha yaşandığı görülmektedir: *mal* “ön” +*tan* (çıkma hali eki) > *maltan* “önce, ilkin, eskiden, önden, baştan” (Yegerov 1964: 128; Fedotov 1996b: 340-341). Çuvaşça üzerine yapılmış gramer çalışmalarında +*lAsA* ve +*lAtsA* eklerini almış sözlerde zarf-fiil ekini çıkardığımızda geriye kalan kısımdaki -*lA-* ve -*lAt-* bitişli fiillerin yazı dilinde yer almadığı bilgisi verilmektedir (*bk.* Yegerov 1957: 288). Bu saptamayı en doğru şekilde destekleyen örneklerden birisi de bu bakımdan *maltanlasa* sözüdür. Çünkü çeşitli kalıplaşma olayları dışında bir isim çekim unsuru olan çıkma hali eki -*tan*’ın üzerine hiçbir durumda -*lA* isimden fiil yapma eki getirilemez.

Diğer Türk lehçelerinde farklı fonetik biçimleri ile +*lAp* şeklinde yer alan +*lA(t)sA* ekinin Çuvaş yazı dilindeki seyrek kullanımı, söz konusu yapının Çuvaşçada, başka bir Türk lehçesinin etkisi ile kullanılmaya başlanmış olabileceğini de düşündürmektedir. Kıpçak tipindeki Türk yazı dillerinde yer alan -*lA-p>+lAp* şeklindeki kalıplaşmanın Çuvaşçada söz konusu eklerin denkleri olan -*lA* ve -*sA* biçimleri ile sağlanması, bunun Çuvaşların Tatar ve Başkurtlarla birlikte yaşadıkları yüzyıllar içerisinde gerçekleşen bir durum olabileceğini de akıllara getirmektedir. Bu bakımdan L. S. Levitskaya’nın +*lAsA* ekli sözleri listelerken örneklerini diyalektlerden seçmesi de ilgi çekicidir: Çuv. diyal. *purlasa*, Çuv. diyal. *çılslasa vb.* (1976: 116). Ayrıca, N. İ. Aşmarin’in, *şırımlese* sözünü, Tatarcadaki dengi olan *yégérmélep*’in analogisi ile ortaya çıkmış yaklaşıklık bildiren bir sayı sıfatı olarak değerlendirmiş olması da dikkate değerdir. (Aşmarin 1937, C. XII: 171). Bizce, Aşmarin’in *şırımlese* sözüne ilişkin *analoji* açıklaması, Çuvaş yazı dilindeki diğer +*lA(t)sA* ekli kalıplaşmış zarf örneklerini de aydınlatacak bir veri olarak değerlendirilebilir.

Çuvaş diyalektolojisi üzerindeki araştırmaları ile bilinen N. P. Petrov’un +*lAsA* eki hakkındaki tespitlerini anmıştık. +*lAsA* biçimini diyalektolojik bir materyal olarak çalışmasına katan Petrov’un, verdiği örnekleri Başkurdistan’daki Çuvaş bölgelerinde belirlediği hesaba katılacak olunursa, söz konusu örneklerdeki olası

Başkurt tesiri tabii karşılanmalıdır. Petrov'un sıraladığı örnekler arasında yer alan *yaylasa* sözü de bu bakımdan, doğrudan Başkurtça *yay* “olağandan yavaş” (BTH) sözü ile oluşturulmuş bir zarf olarak dikkat çekmektedir (Petrov 1969: 166-167).

Tarih içinde aynı coğrafyayı, aynı sosyal ve kültürel ortamı paylaşan toplumlar arasında gerçekleşen her temas, çeşitli şekillerde dilde kendisine karşılık bulabilmiştir. Bu durumu İdil-Ural boyunda yaşayan halklar için de söz konusu edebiliriz. Perm dillerinde *+luk* biçimine rastlanmadığını, bu şekildeki sözlerin tamamının Tatarcadan, *Mari* dilindeki işlek *+lık* ekinin de Çuvaşçadan alıntı olduğunu konuya ilişkin kaynaklardan öğrenmekteyiz. (Dobrodomov 1979: 132-136). Benzer şekilde Çuvaşça da Fin-Ugorca olumsuzluk fiili şeklinden gelişmiş olumsuzluk edatı *an*'a sahiptir (Johanson 2007: 79). İdil boyunda yaşayan halkların uzun komşuluk ilişkileri sırasında birbirlerinden pek çok şey öğrendikleri düşünülürse, çeşitli dil alanlarında gerçekleşmiş anılan yapısal kopyalamalar gibi, Çuvaşça ile Tatarca, Başkurtça ya da bir başka Türk lehçesi arasındaki sözünü ettiğimiz analogik alış-verişlerin varlığı da doğal görülmelidir. Kaldı ki, Çuvaşçanın komşu olduğu Türk lehçelerinden alıntılacağı ek biçimlerinin olduğu da bilinmektedir: Tat.~Başk. *+dAş* > Çuv. *+tAş*; Tat.~Başk. *+çIk* > Çuv. *+çİk* / *+çik*; Tat.~Başk. *-kIç* > Çuv. *-kİç* / *-kiç*; Tat. *-pın* > Çuv. *-pİn* vb. (Levitskaya, 1976: 140, 142, 156, 182; SLVG 2001: 33).

Burada anılan *+IA(t)sA* şeklinin Kıpçak tipindeki bir komşu lehçenin olası tesirinde Çuvaşçanın ek olanakları ile dilde kendisine yer bulduğunu düşünüyoruz. Söz konusu yapı ile ilgili daha kesin bir yargıya varılabilmesine ve konunun tam olarak aydınlatılmasına ekin sıklıkla kullanıldığı Çuvaş bölgelerinin tespitinin ve bu yerlerdeki muhtemel Tatar ve Başkurt izlerinin takip edilmesinin de katkı sağlayacağı açıktır.

Sonuç

Varlıklar dünyasındaki bir bilgi çeşidine işaret olmayan ve ancak var oluşta, yani cümlede, oluş-kılışla birlikte kullanım alanında görülen biçimler yani zarflar söz konusudur (ÖNER 2007: 72). Çuvaş yazı diline ait birer *morfolojik* birim olarak bilinen *+IASA* ve *+IAsA* şekilleri de zarf olarak kullanılan sözler yaratan, birden fazla ekin kalıplaşması ile ortaya çıkmış *donuk* zarf biçimleridirler. Az sayıdaki örnek ile Çuvaş yazı dilinde bulunan anılan eklere ait kalıplamış zarflar ise dildeki kulanımları ile Çuvaşçanın söz varlığı içinde kendisine özgü bir *leksik* tabaka yaratmaktadırlar. Çuvaşçada zarf yapan ek kadrosu içerisinde *fillerle oluşan* birer zarf şekli olmaları ile de ayrı bir yere sahip olan söz konusu biçimler, *yapısal* ve *işlevsel* olarak ele alındığında, bunların donuklaşmış zarflar olduğu, Çuvaş söz varlığına bağımsız olarak katılan müstakil zarf birimleri gibi davrandıkları görülmektedir.

ÇUVAŞÇA +IA(t)sA ÜZERİNE

Kaynaklar

- AHMET'YANOV, R. G. (1978), *Sravnitel'noye İssledovaniye Tatarskogo i Çuvaşskogo Yazıkov (Fonetika i Leksika)*, İzdatel'stvo "Navka", Moskova.
- AŞMARİN, N. İ. (1994-2000), *Slovar Çuvaşskogo yazıka – Çıvaş Sımahşen Kñeki*, 17 Cilt, Çeboksarı: Russika, Tıpkıbasım.
- BAŞKORT Télénéñ Hüzlégé, (1993), İké Tomda, Rossiya Fender Akademiyahı" Başkortostan Gilmi Üzegé. Tar. Tél hem Ez. İnstituti, Meskev(=BTH)
- BAYRAM, Bülent, (2007), *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Tablet Yay.
- DMİTRİEV, N. K. (1950), *Başkort Télénéñ Grammatikahı*, Öfö: "Başgosizdat".
- DOBRODOMOV, İ. G. (1979), "Manışa Tuhnı Avalhi Terminsem şınçen", *Çıvaş Terminologiyın İytivisem*, Şupaşkar: 132-136.
- FEDOTOV, M. P. (1996a), *Çuvaşkiy Yazık*, İzdatel'stvo Çuvaşskogo Universiteta, Çeboksarı.
- (1996b), *Étimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka, Tom I-II*, Çuvaşkiy Gosudarstvennyy İnstitut Gumanitarnıh Nauk, Çeboksarı.
- GRØNBECHE, K. (2000), *Türkçenin Yapısı*, (Çeviren: M. Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜZEL, Sinan, (2008), Türkçede -IA-p > +IAp Zarf Kalıplaşması: Tatarca ve Başkurtça Örneği, VI. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı, 20-25 Ekim.
- JOHANSON, Lars, (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, (Çeviren: Prof. Dr. N. Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep, (2000), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVİTSKAYA, L. S. (1976), (Redaktor: B. A. Serebrennikov) *İstoriçeskaya Morfolojiya Çuvaşskogo Yazıka*, İzdatel'stvo "Navka" Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı Moskva.
- MİKULAYİ, İlpek, (1953), *Tıvatı Kun*, Ministerstva kul'turı Çuvaşskoy ASSR, Çeboksarı.
- ÖNER, Mustafa, (2007), "Türkçede -prAk Zarf-Fiili", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4, 3: 68-73, Mak.39.
- PAVLOV, İ. P. (1956a), "Deyepriçastiye", *Materialı Po Grammatike Sovremennogo Çuvaşskogo Yazıka I (Morfolojiya)*, Çuvaşskoe Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Çeboksarı.
- (1956b), "Poslelogi i Slujebnie İmena", *Materialı Po Grammatike Sovremennogo Çuvaşskogo Yazıka I (Morfolojiya)*, Çuvaşskoe Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Çeboksarı.
- (1965), *Hal'hi Çıvaş Literaturı Çilhi Morfoloji*, Çıvaş ASSR Kineke İzdatel'stvi, Şupaşkar.
- PETROV, N. P. (1969), "Otmeçeni Glavnım Obrazom v Govorah Çuvaşey Başkirii", *Materialı Po Çuvaşskoy Dialektologii* vıp III, Çeboksarı.
- SEREBRENNİKOV, B. A. ; N. Z. GADJİEVA, (2002), (Ter. Tofig Hacıyev), *Türk Dillerinin Mügayiseli Tarihi Grammatikası*, Bakı, Seda.

- SERGEYEV, L. P. (1968), *Dialektologičeskiy Slovar' Čuvaşskogo Yazıka/Çıvaş Çilhi Dialektologi Slovare*, ÇKİ, Çeboksarı.
- SERGEYEV, L. P. V; V. İ. KOTLEYEV, (1988), *Çıvaş Çilhi* (Puşlamış Şkul uçitelisene hatirleken fakultet studençisem valli 2121-miş Noli spetsia'nost'), Şupaşkar.
- SERGEYEV, L. P. V; A. N. TİHONOV; T. P. SERGEYEVA, vd. (1985), *Çıvaş Çilhi Tünter Slovare/Obratny Slovar Čuvaşskogo Yazıka*, ÇKİİ, Şupaşkar.
- SERGEYEV, M. S.; A. İ. VASİL'YEV; A. S. SOTNİKOV, (1960), *Çıvaş Çilhin Grammatiki, PİRremiş Payı Fonetikapa Morfoloji*, Çıvaş ASSR Gosudarstvo İzdadel'stvi, Şupaşkar.
- SKVORTSOV, M. İ.; A. B. SKVORTSOVA, (2003) *Çıvaşla-Vırışla tata Vırışla-Çıvaşla Slovar'/ Čuvaşsko-Ruskiy i Rusko-Çuvaşskiy*, ÇKİİ, Şupaşkar.
- SKVORTSOV, M. İ. (1985), *Çıvaşla-Vırışla Slovar'/Çuvaşsko-Ruskiy Slovar'*, Ruskiy Yazık, Moskva.
- Studies in Linguistics of the Volga-Region (2001), (Ed. Klára Agyagási), Debrecen. (=SLVR)
- Tatar Grammatikası* (1998), M.F. Zekiev, F. E. Ganiev, D. G. Tumaşeva, K. Z. Zinnetullina, 3 Tomda, Meskev. (=TG)
- Tatar Têlênéñ Añlatmalı Süzlêgê*, İ.A. Abdullin, S.B. Vahitova, F.M. Gazizova, L.R. Gaynanova, F.E. Ganiyev, M.G. Mõhemmediyev, Ş.S. Hanbikova, R.G. Ehmetyanov, G.H. Ahuncanov, R.R. Mingulova, I:1977, II:1979, III:1981, Kazan (=TTAS)
- YEGOROV, V. G. (1957), "Nareçie-Morfologičeskaya nediferentsirovannost' Čuvaşskih Nareçiy i Prilagatel'nih", *Materialı Po Grammatike Sovremennogo Čuvaşskogo Yazıka I (Morfolojiya)*, Čuvaşskoe Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Çeboksarı.
- , (1964), *Ètimologičeskiy Slovar' Čuvaşskogo Yazıka*, Čuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo, Çeboksarı.
- YILMAZ, Emine (2002), *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Kısaltmalar

bk: bakımız	diyal: diyalekt	Türkm: Türkmençe
Başk: Başkurtça	krş: karşılaştırmız	vb: ve benzerleri
Çuv: Çuvaşça	Tat: Tatarca	vd: ve diğerleri